

ROMA, AGATHOKLES ȘI RĂZBOIUL ETRUSC DIN 311-308 a. CHR.¹

Decebal NEDU

Din 327 a. Chr. până în 304 a. Chr. regiunile Italiei Centrale au fost teatru de război. Mai bine de 20 de ani, Roma și Liga Samnită s-au încleștat în perimetrul medio-italic în intenția de a-și extinde fiecare propria zonă de influență și pentru a limita posibilitățile de exprimare, politice și militare, ale unui partener incomod.

Cu excepția campaniei din anul 321 a. Chr., încheiată dezastruos pentru romani în defileul de la Caudium, nu au existat, în timpul acestui război, acțiuni care să poată fi etichetate ca decisive pentru soarta conflictului. Legiunile romane și trupele samnite au fost angrenate într-un război de uzură, care, la capătul a două decenii de confruntări, a dat câștig de cauză taberei cu resurse umane și

¹ Abrevieri: F. Adcock, *The Conquest of Central Italy* (cap. 18), CAH VII, 1928 = Adcock, *Conquest of Central Italy*; J. Beloch, *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege*, Berlin 1926 = Beloch, RG; G. Bradley, *Ancient Umbria. State, Culture and Identity in Central Italy from the Iron Age to the Augustan Era*, Oxford 2000 = Bradley, *Ancient Umbria*; M. Cary, *Agathocles* (cap. 19), CAH VII, 1927 = Cary, *Agathocles*; T. Cornell, *The Conquest of Italy* (cap. 8), CAH VII.2², 1989 = Cornell, *Conquest of Italy*; Chr. Delplace, *L'intervention étrusque dans les dernières années de la deuxième guerre samnite (312-308)*, *Latomus* 26 (1967) 454-466 = Delplace, *L'intervention étrusque*; T. Frank, *Roman Imperialism*, New York 1914 = Frank, *Roman Imperialism*; W. Harris, *Rome in Etruria and Umbria*, Oxford 1979 = Harris, *Rome in Etruria*; J. Heurgon, *The Rise of Rome to 264 B.C.*, Londra 1973 = Heurgon, *Rise of Rome*; K. Meister, *Agathocles* (cap. 10), CAH VII.1², 1984 = Meister, *Agathocles*; R. Mitchell, *Roman-Carthaginian Treaties: 306 and 279/278 B.C.*, *Historia* 20 (1971) 633-655 = Mitchell, *Roman-Carthaginian Treaties*; Th. Mommsen, *Istoria romană I*, București 1987 = Mommsen, *IR I*; E. Salmon, *Samnium and the Samnites*, Cambridge 1967 = Salmon, *Samnium*; G. De Sanctis, *Storia dei Romani II² – La Conquista del primato in Italia*, Torino 1960 = De Sanctis, *SdR II*; Barbara Scardigli, *I trattati romano-cartaginesi*, Pisa 1991 = Scardigli, *Trattati romano-cartaginesi*; H. Scullard, *A History of the Roman World from 753 to 146 BC*, Londra 1951 = Scullard, *Roman World*; idem, *Etruscan Cities and Rome*, Ithaca/New York 1967 = Scullard, *Etruscan Cities*; Marta Sordi, *Roma e i sanniti nel IV secolo a.C.*, Roma 1960 = Sordi, *Roma e i sanniti*; J. Thiel, *A History of Roman Sea-Power before the Second Punic War*, Amsterdam 1954 = Thiel, *Roman Sea-Power*; H. Tillyard, *Agathocles*, Cambridge 1908 = Tillyard, *Agathocles*; F. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius I*, Londra 1957 = Walbank, *Commentary on Polybius I*.

logistice mai numeroase. Această superioritate a Romei a fost vizibilă pe tot parcursul războiului. În cea mai mare parte, operațiunile s-au desfășurat pe teritoriul Federației Samnite care s-a străduit să pună în practică o strategie defensivă eficientă în jurul nucleului său din Apennini. Chiar din 326 a. Chr., în cel de-al doilea an de război, s-au conturat două teatre de operațiuni: unul în aria campaniană, cu centrul de greutate pe Valea Lirisului, altul în Apulia, la hotarele răsăritene ale Samniumului, unde Roma a reușit să câștige alianța unor comunități îngrijorate de expansiunea samnită. De-a lungul războiului, strategia romană nu s-a modificat esențial iar tactica încercuirii adversarului, prin menținerea mai multor fronturi, s-a dovedit profitabilă pe termen lung. Aproape an de an, armatele romane au acționat pe cele două câmpuri de luptă, din Campania și Apulia, accentuând presiunea asupra nucleului montan al Ligii Samnite².

Această „strategie monotonă”, impusă și urmată cu răbdare de romani, a fost modificată în intervalul 311-308 a.Chr. Un al treilea teatru de operațiuni a fost deschis, la nord de Tibru, nu la inițiativa Romei, ci datorită intrării în luptă, împotriva acesteia, a unor cetăți etrusce. Frontul etrusc, susținut printr-o ofensivă viguroasă, ar fi putut echilibra balanța războiului dintre Roma și Liga Samnită, din arealul median al peninsulei italiice. Războiul etrusc a fost însă doar o confruntare zadarnică și o simplă iluzie pentru samniți și alte comunități care, în ultimul deceniu al secolului IV a. Chr., sperau să poată împiedica extinderea controlului roman în perimetrul Italiei centrale.

Cauzele declanșării războiului etrusc din 311-308 a. Chr. și detaliile operațiunilor desfășurate în Etruria vreme de 3 ani sunt învăluite în obscuritate. Titus Livius și Diodor din Sicilia, izvoarele noastre pentru derularea evenimentelor, care exploatează un filon istoriografic analitic, se mărginesc doar să prezinte faptele, probabil reproducând, în bună măsură, datele conținute de sursele avute la dispoziție³. În ambele versiuni, campania antiromană s-a declanșat brusc, cu un atac al etruscilor asupra coloniei latine de la Sutrium. Mai departe, ambii autori nu fac decât să nareze, într-o perspectivă strict factologică, detaliile mai mult sau mai puțin verosimile ale războiului⁴.

Privată de o relatare consistentă și adecvată a tradiției literare, istoriografia modernă se află în impas. Unii cercetători, precum Th. Mommsen, T. Frank, F. Adcock, A. Piganiol, W. Harris și T. Cornell s-au străduit doar să recompună într-un mod cât mai veridic, corectând distorsiunile analistice, evenimentele

² Pentru desfășurarea războiului romano-samnit din 327-304 a. Chr., discuții asupra resurselor adversarilor și analiza strategiilor adoptate, vezi Mommsen, *IR I*, 213u., Adcock, *Conquest of Central Italy* 595u., Scullard, *Roman World* 109u., De Sanctis, *SdR II* 282u., Salmon, *Samnium* 214u., idem, *Roman Colonization under the Republic*, New York 1970, 57u., Cornell, *Conquest of Italy* 367u., idem, *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 B.C.)*, Londra 1995, 352u.

³ S. Jones, *The Sources for the Tradition of Early Roman History* (cap. 10), *CAH VII*, 1928, 314-315, 316-319; P. Walsh, *Livy*, Oxford 1974, 14; R. Ogilvie, A. Drummond, *The Sources for Early Roman History* (cap. 1), *CAH VII.2*, 1989, 4u.

⁴ Titus Livius 9.32, 9.35-37, 9.39-41; Diodor 20.35, 20.44.

petrecute pe frontul din Etruria, în scurtul interval 311-308 a. Chr.⁵. Alți istorici, printre care G. De Sanctis, au minimalizat importanța războiului, procedând la o reducere a obiectivelor: în 311 a. Chr., etruscii intrați în luptă nu au urmărit decât să profite de războiul Romei cu Liga Samnită pentru a forța, printr-o acțiune militară, evacuarea coloniei latine de la Sutrium⁶, fondată pe la 383 a. Chr.⁷.

Ambele maniere de investigare a conflictului, schițate mai sus, sunt deficitare la anumite capitole. Prima modalitate de a reconstrui războiul din 311-308 a. Chr. este strict descriptivă, lăsând un gol major în dreptul unei chestiuni de maximă importanță, cum ar fi originea conflictului. Cea de-a doua ipoteză, dependentă într-un grad înalt de tradiția literară săracă, reduce nejustificat obiectivele pe care etruscii implicați în război și le-au propus în 311 a. Chr., când au decis să demareze acțiuni militare împotriva Romei.

Interpretarea războiului etrusc din 311-308 a. Chr. doar în limitele geo-strategice ale peninsulei italice nu va fi, probabil, capabilă să ofere un răspuns satisfăcător pentru cineva care riscă, încă o dată, să investigheze cauzele acestui conflict. În schimb, abordarea sa într-un plan mai larg, cuprinzând Italia și Sicilia, ar putea furniza, dacă nu o concluzie incontestabilă, cel puțin o ipoteză viabilă. Din această optică, există elemente de ordin politic și strategic care ar permite stabilirea unor conexiuni între acțiunile tiranului Agathokles împotriva Cartaginei și războiul antiroman început de unele cetăți etrusce în anul 311 a. Chr.

Spectrul politic al Siciliei, la finalul veacului IV a. Chr., nu a fost cu nimic mai puțin agitat decât lumea peninsulară a Italiei. Luptele fratricide între diverse polisuri hellene și conflictele interne între grupurile politice din aceste cetăți reprezintă elemente definitorii pentru istoria Siciliei hellene din ultima jumătate a secolului IV a. Chr.⁸. Edificiul politic clădit de Timoleon după anii 339-338 a. Chr. nu s-a dovedit o construcție de durată și, la doar 20 de ani după retragerea strategului corintian din sfera afacerilor publice, la Syrakusa s-a instaurat iarăși un regim autoritar. Protagonistul acestei guvernări de forță, Agathokles, și-a clădit cariera fără a se împiedica de vreun scrupul și nu a avut vreo rețineră față de soluția exterminării fizice a adversarilor, pe care a pus-o în practică ori de câte ori aceștia trebuiau reduși la tăcere. Prin 316 a. Chr., cu sprijinul lui Hamilkar, generalul cartaginez din Sicilia, Agathokles a reușit să elimine o bună parte din opoziția oligarhică syrakusană și să obțină, din partea adunării populului, puterea discreționară camuflată sub funcția de στρατηγός αὐτοκράτωρ⁹. În prima fază a ascensiunii sale, Cartagina a asistat tacit la acțiunile lui Agathokles și conflictul său cu gruparea oligarhică din Syrakusa. Evident, un climat politic instabil în marea colonie corintiană nu putea decât să fie conform cu interesele

⁵ Mommsen, *IR* I, 218; Frank, *Roman Imperialism* 50; Adcock, *Conquest of Central Italy* 604-605; A. Piganiol, *La Conquête romaine*⁵, Paris 1967, 189; Harris, *Rome in Etruria* 49-61; Cornell, *Conquest of Italy* 373-375.

⁶ De Sanctis, *SdR* II, 312u.

⁷ Despre importanța strategică a coloniei și data întemeierii, cf. Salmon, *Roman Colonization* 43.

⁸ Asupra activității lui Timoleon vezi sinteza lui H. Westlake, *Dion and Timoleon* (cap. 13), *CAH* VI², 1994, 693u.; pentru situația din Sicilia după ieșirea lui Timoleon din viața publică, cf. o prezentare de ansamblu la Tillyard, *Agathocles* 34-38, Cary, *Agathocles* 617-618.

⁹ Cf. Diodor 19.6.4-19.9.5; Tillyard, *Agathocles* 54-56.

cartagineze¹⁰. După anul 316 a. Chr. însă, când tiranul a început să acționeze în forță pentru a lărgi domeniul syrakusan din Sicilia, Cartagina a realizat că politica sa de a-l tolera pe Agathokles trebuia să ia sfârșit. Se impuneau, în schimb, măsuri de siguranță pentru a preveni ridicarea Syrakusei la rang de mare putere și periclitarea intereselor punice din Sicilia¹¹. Pe acest fundal, războiul între Agathokles și Cartagina a putut fi amânat doar până în 312 a.Chr.

În acest punct, dispunem de primele semnale privind intersectarea evenimentelor din Sicilia cu faptele derulate în peninsula italică. Descriind armata cartagineză organizată în primăvara anului 311 a. Chr., Diodor 19.106.2 înregistrează următoarele efective: 130 de vase, 2.000 de soldați recrutați dintre cetățenii Cartaginei, 10.000 de libieni, 1.000 de prăștiași din Baleare, 1.000 de mercenari și 200 de infanteriști greu înarmați din Etruria¹². Trupe etrusce sunt prezente din nou în mijlocul confruntării syrakusano-cartagineze cu ocazia bătăliei de la Tunis, prima susținută de Agathokles pe teritoriul african. Deși în urmă cu un an unele contingente etrusce se aflau în tabăra punică, în 310 a. Chr., conform descrierii lui Diodor 20.11.1, în dispozitivul adoptat de Agathokles pentru a-i înfrunța pe cartaginezi la Tunis, 3.000 de samniți, etrusci și celți se aflau în flancul drept al armatei tiranului¹³. După 3 ani de lupte pe teritoriul african și în Sicilia, strategia liderului syrakusan a intrat în declin. El a fost nevoit să lase o parte din trupe pe coasta Africii de nord și să revină în Sicilia, pentru a mai salva ce se mai putea din imperiul său insular. În acest context tensionat al anului 307 a. Chr., etruscii s-au dovedit din nou un sprijin prețios pentru Agathokles. Deși flota cartagineză bloca portul Syrakusei, 18 nave etrusce au

¹⁰ Despre rolul jucat de comandantul cartaginez Hamilkar în cariera timpurie a lui Agathokles vezi Tillyard, *Agathocles* 51-54, Cary, *Agathocles* 622u.

¹¹ Conflictul lui Agathokles cu cetățile hellene din Sicilia (316-313 a.Chr.): Diodor 19.65-19.71; undeva în jurul anului 314 a.Chr., temându-se de agresivitatea tiranului syrakusan, Hamilkar a luat sub protecția Cartaginei Herakleia, Selinus, Hymera (Diodor 19.71.6-7); în 313 a.Chr. însă, Hamilkar a fost condamnat la pedeapsa capitală pentru politica sa ezitantă în relațiile cu Agathokles. Acest act este dovada certă a intenției metropolei africane de a așeza raporturile cu Syrakusa pe alte baze și de a bloca expansiunea tiranului în aria siciliană.

¹² Diodor 19.106.2: εὐθὺς οὖν τριῆρεις μὲν κατήρτησαν τριάκοντα πρὸς ταῖς ἑκατόν, στρατηγὸν δὲ προχειρισάμενοι τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανεστάτων Ἀμίλκαν ἔδωκαν αὐτῶ τῶν μὲν πολιτικῶν στρατιωτῶν δισχιλίους, ἐν οἷς ἦσαν πολλοὶ καὶ τῶν ἐπιφανῶν, τῶν δ' ἀπὸ τῆς Λιβύης μυρίους, ἐκ δὲ τῆς Τυρηνίας μισθοφόρους χιλίους καὶ ζευγίππας διακοσίους, ἔτι δὲ Βαλιάρας σφενδονήτας χιλίους, ὁμοίως δὲ χρημάτων πλῆθος καὶ βελῶν καὶ σίτου καὶ τῶν ἄλλων τῶν εἰς πόλεμον χρησίμων τὴν καθήκουσαν παρασκευήν. Soldații etrusci sunt indicați, în textul lui Diodor, prin termenul ζευγίππαι, dar, probabil, sintagma reprezintă o coruptelă și ar trebui să înțelegem ζευγίται (infanteriști greu înarmați); vezi Diodor, traducere engleză F. Walton, ediție Loeb Classical Library, 1980, 121, n.3.

¹³ Diodor 20.11.1: Ὁ δ' Ἀγαθοκλῆς κατασκευάμενος τὰς τῶν βαρβάρων τάξεις τὸ μὲν δεξιὸν κέρασ ἔδωκεν Ἀρχαγάθῳ τῷ υἱῷ, παραδοὺς αὐτῷ πεζοὺς δισχιλίους καὶ πεντακοσίους, ἑξῆς δ' ἔταξε τοὺς Συρακοσίους, ὄντας τρισχιλίους πεντακοσίους, εἶτα μιστοφόρους Ἑλληνας τρισχιλίους, τελευταίους δὲ Σαμνίτας καὶ Τυρρηνοὺς καὶ Κελτοὺς τρισχιλίους.

reușit să spargă blocada, potrivit relatării lui Diodor 20.61.6, permițându-i tiranului să se îndrepte din nou spre Africa¹⁴. Câțiva ani mai târziu, pe la 300 a. Chr., în timpul celei de-a doua expediții organizate de tiran în aria italică, 2.000 de liguri și etrusci, aflați în slujba sa, au fost masacrați de trupele loiale ale acestuia, ca urmare a unei tentative de rebeliune declanșată datorită soldelor restante¹⁵.

Cele câteva mențiuni ale istoricului sicilian nu oferă, din păcate, detalii despre proveniența acestor forțe etrusce, date tehnice privind organizarea lor sau rațiunea pentru care ele au participat la conflictul syrakusano-cartaginez din anii 312-306 a. Chr. Încercarea de a afla cetățile din Etruria care au permis lui Agathokles să efectueze recrutări în propriile teritorii este, în fața opacității relatării lui Diodor, o misiune cu șanse minime de a obține răspunsuri sigure. Lipsa de unitate a Etruriei în domeniul politico-militar este un lucru bine cunoscut iar această incapacitate de a pune în comun resursele a cauzat, printre alte motive, eșecurile repetate ale cetăților etrusce în tentativa de a se opune cu șanse reale extinderii dominației romane. În contextul progreselor realizate însă de Roma în aria Italiei Centrale, începând cu primii anii ai războiului cu Liga Samnită, am putea presupune că mai multe orașe ale Etruriei au reușit să ajungă la un punct de vedere comun care să le înscrie pe aceeași linie politică și să le impună o percepție geo-strategică unică a evenimentelor din Italia și Sicilia. Informațiile controversate regăsite în tradiția literară nu reușesc să ofere o imagine clară a participării centrelor etrusce la ofensiva antiromană din 311 a. Chr. În acest an, Titus Livius înregistrează un atac al tuturor orașelor etrusce asupra coloniei Sutrium, cu excepția cetății Arretium. Informația trebuie privită cu precauție, fiind suspectă de exagerări patriotice puse în slujba cauzei romane. Este foarte probabil ca analistica romană să fi exagerat participarea etruscilor la războiul izbucnit în 311 a. Chr., aducând în linie de luptă toate orașele Etruriei cu excepția comunității de la Arretium pentru a dramatiza eforturile Romei, silită, din acest moment, să se confrunte cu adversari redutabili pe mai multe fronturi. Arretium a fost „absolvită” de participarea la coaliția antiromană deoarece, în 284 a. Chr., ea va refuza să se alăture gallilor și etruscilor care intenționau să atace posesiunile romane¹⁶. În 309 a. Chr. însă, ea figurează printre cetățile care au încheiat *indutiae* cu Roma¹⁷, fapt care ne determină să credem că cetatea a fost

¹⁴ Diodor 20.61.6: καθ' ὃν δὴ χρόνον ἐκ Τυρρηνίας αὐτῷ κατέπλευσαν ὀκτώκαιδεκα ναῦς ἐπὶ βοήθειαν, αἱ διὰ νυκτὸς εἰς τὸν λιμένα εἰσπεσοῦσαι τοὺς Καρχηδονίους ἔλαθον.

¹⁵ Diodor 21.3: Ὅτι παραγεννηθεὶς ἐπὶ τὸ καταλειφθὲν στρατόπεδον Ἀγαθοκλῆς μετὰ τὴν ἐκ Κερκύρας ὑποστροφήν, καὶ πυθόμενος τοὺς τε Λίγυας καὶ τοὺς Τυρρηνοὺς ταραχῶδως ἀπητηκέναι τοὺς μισθοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀγάθαρχον κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, πάντας ἀπέσφαξεν, οὐκ ἐλάττους ὄντας τῶν δισχιλίων .

¹⁶ Polybios 2.19.7; Titus Livius *per.* 12; Frontinus 1.2.7; Appianus, *Samn.* 6.1-2, *Kelt.* 11; Eutropius 2.10. Încă din 302 a. Chr., Arretium pare să întrețină relații cordiale cu Roma; o revoltă a evacuat din cetate clanul Cilniilor dar membrii influentei familiei aristocratice au fost readuși în oraș cu sprijinul legiunilor romane victorioase în bătălia de la Rusellae (Titus Livius 10.3.2-10.5.12).

¹⁷ Titus Livius 9.37.12; Diodor 20.35.5.

membră a coaliției care a declanșat operațiunile în 311 a. Chr.¹⁸.

Un grup de cetăți, care s-a opus Romei în anii 311-308 a. Chr., apare conturat în relatările lui Titus Livius și Diodor privind evoluția războiului de la nord de Tibru. După înfrângerea de la Perusia, în anul 309 a. Chr., Arretium, Perusia și Cortona au acceptat un armistițiu valabil pe 30 de ani¹⁹. La scurt timp, în 308 a. Chr., Tarquinii a semnat un act similar valid pentru 40 de ani în timp ce alți etrusci au primit un armistițiu restrâns doar la durata unui singur an²⁰. Identitatea cetăților care au încheiat *indutiae* pentru un singur an este o problemă imposibil de soluționat, în condițiile în care sursele tac cu desăvârșire. În ciuda acestor lacune, o coaliție antiromană alcătuită din Cortona, Perusia, Arretium, Tarquinii și alte orașe etrusce neidentificate se conturează pe baza mărturiilor conținute în relatarea lui Titus Livius și narațiunea lui Diodor. În 311-308 a. Chr., Roma a fost nevoită să facă față unei coaliții redutabile, care a grupat unele dintre cele mai puternice orașe ale Etruriei, fără a inflama însă întreaga regiune toscană.

Prezența detașamentelor etrusce în armata cartagineză care lupta în Sicilia, la nivelul anului 311 a. Chr., este explicabilă dacă avem în vedere vechile raporturi amicale întreținute, vreme de secole, între orașele din Etruria și marea cetate de pe coasta Africii de Nord. Aristotel, în secolul IV a. Chr., avea cunoștința despre existența acestor legături de natură politică și economică între etrusci și Cartagina²¹. Aserțiunea lui Aristotel a beneficiat de o confirmare excepțională în 1964, când la Pyrgi, portul orașului Caere, M. Pallotino a descoperit o epigrafă gravată pe 3 tăblițe de aur, care prezintă textul unei dedicații oferite de un magistrat din etrusc divinității punico Ashtarte. Conținutul inscripției este în cea mai mare parte de ordin religios dar, așa cum remarca J. Ferron, în spatele dedicației către Ashtarte trebuie să distingem existența unor raporturi de ordin politic, probabil concretizate într-un tratat care reglementa colaborarea Cartaginei cu unele centre etrusce în Mediterana Occidentală pentru a pune capăt

¹⁸ Delplace, *L'intervention étrusque* 455: Arretium nu a participat la război din cauza disensiunilor interne.

¹⁹ Titus Livius 9.37.12; Diodor 20.35.5. Istoricul din Patavium indică anul 310 a. Chr. ca dată a semnării acestor armistiții; așa cum vom demonstra în paginile următoare, mai probabil cele trei orașe etrusce au încheiat *indutiae* după înfrângerea de la Perusia pe care avem motive suficiente să o plasăm în 309 a. Chr. (Fastele triumfale notează o victorie asupra etruscilor, celebrată de Q. Fabius Rullianus în acest an).

²⁰ Titus Livius 9.41.5-7; Diodor 20.44.9; În interpretarea lui Cornell, *Conquest of Italy* 373, doar cetățile din interiorul Etruriei au participat la coaliția antiromană; această ipoteză ia în calcul doar mențiunile lui Titus Livius și Diodor despre armistițiile semnate în 309 a. Chr. de orașele Arretium, Cortona și Perusia, ignorând relatarea celor doi istorici despre stingerea conflictului romano-etrusc în 308 a. Chr.; pacea s-a instaurat în Etruria, conform mărturiei liviene și narațiunii lui Diodor, după ce Tarquinii a semnat un armistițiu pe 40 de ani iar alți etrusci au acceptat un tratat asemănător dar limitat doar la durata unui an (Titus Livius 9.41.5-7; Diodor 20.44.9); deși foarte vagi, înregistrările lui Titus Livius și Diodor despre armistițiul contractat pe un an de către beligeranți în 308 a. Chr. ne permite să presupunem că, alături de Cortona, Arretium, Perusia și Tarquinii, de asemenea, alte orașe etrusce au luat parte la ostilități.

²¹ Aristotel, *Politica* 3.9.6.

expansiunii hellene²². Același cercetător a reușit să fixeze și un interval cronologic credibil pentru datarea inscripției de la Pyrgi și instituirea raporturilor politice formalizate juridic: contactele ar putea fi plasate la sfârșitul secolului VI a. Chr., mai precis după ce flotele cartagineze și cele etrusce au luptat împreună, la Alalia, prin 535 a. Chr., împotriva hellenilor care încercau să se așeze în Corsica²³. Acest tratat, contractat la finalul secolului VI a. Chr., probabil nu mai era valid în secolul IV a. Chr. Relațiile de colaborare între Etruria și Cartagina s-au menținut însă și, dacă vechiul tratat care încerca să oprească pătrunderea hellenilor în Mediterana Occidentală a fost considerat perimat odată cu trecerea timpului, el a putut fi înlocuit cu alte acorduri care răspundeau noilor realități politice. Din nefericire pentru istoricii moderni, dovezile acestor acorduri nu s-au mai conservat până în zilele noastre, dar ecoul lor a ajuns până la Aristotel, care a fost impresionat de durabilitatea lor și a fost înclinat să menționeze, în *Politica* sa, raporturile politice strânse existente între orașele etrusce și Cartagina²⁴.

În virtutea vechiului parteneriat, în 311 a. Chr., probabil Cartagina a primit acordul centrelor etrusce pentru a efectua recrutări, în vederea campaniei împotriva Syrakusei. Permișiunea acordată guvernului cartaginez nu are nimic surprinzător, ci, dimpotrivă, ea se situează foarte firesc în peisajul tradițional al vechilor raporturi stabilite, cu 3 secole în urmă, între metropola africană și orașele de la nord de Tibru.

Din acest unghi însă, poate părea curios totuși faptul că unele detașamente etrusce erau prezente în armata cartagineză care acționa în Sicilia împotriva Syrakusei, în 311 a. Chr., iar după numai un singur an, în 310 a. Chr., corpul expediționar purtat de Agathokles în expediția africană conținea, de asemenea, trupe recrutate în regiunea Etruriei. Din nou, tentativa de a explica judicios această schimbare de tabere se lovește de tăcerea descurajantă a tradiției literare, în cazul nostru Diodor din Sicilia, care s-a mulțumit doar să nareze evenimentele, fără a mai face efortul de a le corela.

Dacă relatarea istoricului sicilian nu oferă un punct de sprijin pentru a încerca elaborarea unei teorii, există totuși o altă informație, indirectă, care, în opinia noastră, ar putea fi conectată cu evoluția faptelor din aria italo-siciliană și poate furniza date utile. Ea se regăsește în sinteza lui Theophrastos despre evoluția și calitățile diverselor specii de plante, redactată înainte de anul 287 a. Chr., când autorul hellen s-a stins din viață²⁵. Acesta menționează o tentativă a romanilor de a trimite o colonie în Corsica, efectuată cu o flotă alcătuită din 25 de

²² J. Ferron, *Un traité d'alliance entre Caere et Carthage contemporain des derniers temps de la royauté étrusque à Rome ou l'évènement commémoré par la quasi-bilingue de Pyrgi*, ANRW I.1 (1972) 211: „Ainsi se trouve scellée par un acte supra-terrestre une alliance entre deux états la plus solide, la plus intime et la plus indissoluble que l'on puisse imaginer », 212-213; cf. idem, *Les relations de Carthage avec l'Etrurie*, Latomus, 25 (1966) 4, 689-709.

²³ Idem, *Un traité d'alliance entre Caere et Carthage* 192, 212.

²⁴ Vezi *ibidem* 212-213, J. Heurgon, *Les inscriptions de Pyrgi et l'alliance étrusco-punique autour de 500 av. J.-C.*, CRAI (1965) 89-103.

²⁵ Cf. O. Regenbogen, *Theophrastos*, RE Suppl. VII, 1355u., Mitchell, *Roman-Carthaginian Treaties* 640.

vase. Instalarea acestei aşezări a eşuat, conform lui Theophrastos, datorită vegetaţiei foarte bogate, neprielnice supravieţuirii unei comunităţi şi navigaţiei²⁶.

Relatarea lui Theophrastos a suscitât interesul istoricilor moderni mai ales din perspectiva dezvoltării marinei romane în primele sale faze de existenţă. J. Thiel, unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei navale romane, a respins datarea evenimentului în secolul IV a. Chr., bazându-se pe reperele cronologice foarte vagi furnizate de paragraful istoricului hellen. Adverbul pote, singurul element care plasează acţiunea în timp, se referă, în opinia lui J. Thiel, la o activitate desfăşurată într-un cadru cronologic îndepărtat iar tentativa romană de a instala o colonie în Corsica reprezintă, de fapt, o confuzie care suprapune o iniţiativă etruscă similară, desfăşurată în secolul VI a. Chr.²⁷. La sfârşitul veacului IV a. Chr., aprecia J. Thiel, marina romană se afla într-un stadiu incipient şi nu dispunea de resurse suficiente pentru a pune în practică o asemenea acţiune²⁸.

Această reconstrucţie a istoriei navale romane timpurii nu corespunde însă realităţii şi ea poate fi corectată în câteva puncte, utilizând datele tradiţiei literare. În 338 a.Chr., cetatea volscă Antium a fost capturată de romani iar flota acesteia a intrat în posesia cuceritorilor. O parte din flotă a fost transportată la Roma iar locuitorilor din Antium le-a fost suspendat dreptul la navigaţie²⁹. Anul 311 a. Chr. marchează naşterea oficială a marinei romane. Necesitatea de a realiza o cale suplimentară de comunicaţie spre Campania, alături de rutele terestre, a impus instituirea unor magistraţi cu atribuţii navale, *duoviri navales*, cărora li s-a încredinţat comanda forţelor maritime ale statului roman şi misiunea de a dota navele³⁰. La doar un singur an de la instituirea sa oficială, în 310 a. Chr., flota romană a operat în apele de coastă ale Campaniei, fără succes însă, deoarece echipajele au fost surprinse pe ţărm şi respinse de către trupele cetăţii Nuceria³¹.

Aceste informaţii, în mod evident, nu pot induce impresia că Roma devenise

²⁶ Theophrastos, *Historia Plantarum* 5.8.2: πλεῦσαι γάρ ποτε τοὺς Ῥωμαίους βουλομένους κατασκευάσασθαι πόλιν ἐν τῇ νήσῳ πέντε καὶ εἴκοσι ναυσί, καὶ τηλικούτων εἶναι τὸ μέγεθος τῶν δένδρων ὥστε εἰσπλέοντας εἰς κόλπους τινὰς καὶ λιμένας διασχισθεῖσι τοῖς ἰστίοις ἐπικινδυνεύσαι. καὶ ὅλως δὲ πᾶσαι τὴν νῆσον δασεῖαν καὶ ὡσπερ ἠγριωμένην τῇ ὕλῃ δι' ἧς καὶ ἀποστῆναι τὴν πόλιν οἰκίζεῖν ὁ διαβάντας δὲ τινὰς ἀποτεμέσθαι πάμπλου πληθος ἐκ τόπου βραχέος ὥστε τηλικαύτην ποιῆσαι σχεδίαν ἢ ἐχρήσατο πεντήκοντα ἰστίοις οὐ μὴν ἀλλὰ διαπεσεῖν αὐτὴν ἐν τῷ πελάγει. Κύρνος μὲν οὖν εἶτε διὰ τὴν ἄνεσιν εἶτε καὶ τὸ ἔδαφος καὶ τὸν ἀέρα πολὺ διαφέρει τῶν ἄλλων.

²⁷ Thiel, *Roman Sea-Power* 19; W. Harris, *Roman Warfare in the Economic and Social Context of the Fourth Century B.C.*, în *Staat und Staatlichkeit in der frühen römischen Republik*, Stuttgart 1990, 501, n.20: oraşul etrusc Caere a fost, probabil, sursa reală a expediţiei navale spre Corsica.

²⁸ Thiel, *Roman Sea-Power* 6u.; F. Adcock aprecia, fără argumente solide, că primele escadre romane au fost utilizate doar în operaţiuni conexe manevrelor terestre, pentru asigurarea comunicaţiilor, transportul trupelor sau al proviziilor (*The Roman Art of War under the Republic*, Londra 1940, 33).

²⁹ Titus Livius 8.14.8; Florus 1.11.10, Plinius, *NH* 34.20.

³⁰ Titus Livius 9.30.4.

³¹ Titus Livius 9.38.2-3.

deja, la sfârșitul secolului IV a. Chr., o mare putere navală³². După calculele lui J. Thiel însă, fiecare magistrat naval roman avea sub comandă 10 de vase³³ iar în aceeași perioadă Rhodosul menținea la apă, în timp de pace, o escadră de 30 de nave, pentru a securiza traficul împotriva piraților³⁴. Desigur, escadrele Republicii Romane nu se puteau compara, la finalul veacului IV a. Chr., cu cele punice sau flota rhodiană, dar prezența lor în apele italice începuse să devină o realitate deloc neglijabilă. În aceeași perioadă, din perspectiva evoluției schițate mai sus, probabil că forțele navale romane erau capabile să susțină o tentativă de colonizare a insulei Corsica, cu 25 de vase, așa cum menționează *Historia Plantarum* a lui Theophrastos.

În opinia noastră, încercarea de a trimite coloniști spre Corsica nu este un eveniment petrecut în secolul VI a. Chr. și nici nu aparține vreunei cetăți etrusce. Având în vedere capacitatea navală a Romei și obiectivele sale militare, acțiunea poate fi conectată evenimentului pe care ne-am propus să îl dezbaterem în aceste pagini, războiul romano-etrusc din 311-308 a. Chr. Ostilitățile au început, în 311 a. Chr., printr-un atac al armatelor etrusce asupra coloniei de la Sutrium dar ofensiva nu pare să fi înregistrat vreun succes semnificativ³⁵. În schimb, ea a atras Romei atenția spre regiunile de la nord de Tibru, unde se contura deja un al treilea teatru de operațiuni care amenința să zdruncine progresele sale făcute pe fronturile samnite și impunea, de asemenea, măsuri de urgență. O replica violentă a legiunilor a venit abia în 310 a. Chr., dar, probabil, anul 311 a. Chr. a fost folosit pentru pregătirea ofensivei de nord. În acest an și în contextul acestor preparative pentru combaterea pericolului etrusc credem că ar putea fi plasată și tentativa de a trimite coloniști în Corsica, înregistrată de Theophrastos. Obiectivele strategice ale acestei acțiuni susținute de forțe navale ne apar destul de clare în lumina evenimentelor care se prefigurau. Prin implantarea unei colonii în Corsica, Roma ar fi plasat în flancul adversarilor un punct strategic important de unde puteau fi efectuate acțiuni militare suprinzătoare pe coastele Etruriei³⁶.

Evenimentele desfășurate pe parcursul anului 311 a. Chr. au fost cruciale pentru viziunea unora dintre cetățile etrusce asupra raporturilor internaționale din bazinul Mediteranei Occidentale. În urma începerii ostilităților cu Roma și a tentativei flotei romane de a infiltra o colonie în Corsica, percepția raporturilor de

³² Prin tratatul romano-punic încheiat în 279/278 a.Chr., Cartagina se angaja să furnizeze Romei suport naval, în contextul expediției regelui Pyrrhos în Occident (vezi textul la Polybios 3.25.1-5; pentru interpretare și bibliografia tratatului cf. Walbank, *Commentary on Polybius* I, 349, H. Schmitt, *Die Staatsverträge des Altertums III – Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338 bis 200 v.Chr.*, München 1969, 106-109, Mitchell, *Roman-Carthaginian Treaties* 644u., Scardigli, *Trattati romano-cartaginesi* 163u.); în ciuda dezvoltării din ultima jumătate de secol, marina romană nu era capabilă, așa cum demonstrează clauzele acestui acord, să facă față singură unei confruntări navale cu regele epirot și forțele maritime ale italoților aliați cu acesta.

³³ J. Thiel, *Roman Sea-Power* 48.

³⁴ Ch. Starr, *The Influence of Sea Power on Ancient History*, Oxford 1989, 54.

³⁵ Titus Livius 9.32.1-2.

³⁶ Tradiția literară se pare că a marginalizat acțiunile navale romane, obscurate de activitatea forțelor terestre. Conform percepției romane comune, serviciul în legiuni a fost considerat o onoare, în timp ce recrutarea pentru echipajele navale a fost privită întotdeauna cu dispreț.

forță a suferit mutații semnificative. Sub impactul noilor realități politice și militare, vechile pacte etrusco-punice nu mai puteau fi o soluție viabilă pentru protejarea intereselor comunităților din Etruria. Încă din secolul V a. Chr., puterea navală a orașelor etrusce intrase în declin, datorită ocupării Campaniei de către samniți și presiunii enorme exercitate de către galli, dinspre Valea Padului. Noile amenințări au cauzat neglijarea preocupărilor maritime și concentrarea resurselor în scopul organizării defensivei terestre. În veacul IV a. Chr., deja puternicele flotele etrusce nu mai erau decât o amintire a trecutului³⁷. Cartagina reprezenta însă, după dispariția din scenă a marelui tiran syrakusan Dionysios I, o forță navală de prim rang a Mediteranei Occidentale. Ținând cont de capacitatea navală a Cartaginei, este posibil ca, în anul 311 a. Chr., etruscii să fi așteptat o replică a vechiului partener politic față de tentativa Romei de a se infiltra în Corsica.

Complicațiile din Sicilia și iminentul război cu Agathokles au determinat guvernul cartaginez să manifeste o atitudine rezervată față de cursul evenimentelor italice și să nu se implice, diplomatic sau militar, în sprijinul cetăților etrusce³⁸. Această lipsă de reacție a Cartaginei, ușor de explicat în contextul convulsiilor din Sicilia, a arătat probabil etruscilor că raporturile stabilite cu statul african nu mai erau în măsură să le protejeze interesele iar vechiul parteneriat se dovedea o soluție inadecvată pentru noua dinamică politico-militară a Italiei. De altfel, suspiciunile legate de atitudinea politică a Cartaginei, aveau, cu certitudine, origini mai adânci, datorate apropierii realizate, la mijlocul secolului IV a. Chr., între marele oraș african și Republica Romană. În 348 a.Chr. cele două puteri semnaseră cel de-al doilea tratat din controversată istorie a relațiilor diplomatice romano-punice antebelice. Deși, în esență, acest act reglementează doar condițiile traficului comercial și trasează anumite zone de interes specifice celor doi contrahenți, substratul politic al acordului nu poate fi negat³⁹. Înțelegerea între cele două puteri s-a încheiat după o serie de conflicte între Roma și lumea etruscă și, în mod evident, atitudinea Cartaginei putea fi percepută, dinspre Etruria, ca o politică duplicitară și lipsită de loialitate. Tratatul, din acest unghi, a fost de natură să genereze nemulțumiri în cetățile etrusce și a stat la originea instaurării unui climat de neîncredere față de vechiul partener, care s-a accentuat cu intensitate după episodul relatat de Theophrastos.

³⁷ Pentru decăderea navală a Etruriei, penetrarea samniților în Campania și efectele migrației gallice în Italia asupra etruscilor, vezi excelentul tablou realizat de Th. Mommsen, *IR I*, 193u.

³⁸ Intervenția Romei în Corsica a îngrijorat și Cartagina; în anul 306 a.Chr., când situația din Sicilia căpătase o turnură favorabilă Cartaginei, aceasta a avut răgaz să analizeze și problemele apărute în apele italice; dezvoltarea marinei romane și încercarea de a instala coloniști în Corsica a condus la încheierea controversatului „tratată al lui Philinos” care stabilea Italia drept zonă de influență romană iar Sicilia drept arie de interes exclusiv cartagineză (Titus Livius 9.43.26; Polybios 3.26.1-5; Servius, *Ad. Aen.* 4.628); cf. Thiel, *Roman Sea-Power* 13u., Walbank, *Commentary on Polybius I*, 354, Schmitt, *op. cit.* 53-55, Mitchell, *Roman-Carthaginian Treaties* 633u., Scardigli, *Trattati romano-cartaginesi* 129u.

³⁹ Cronologie acordului: Titus Livius 7.27.2, Diodor 16.69.1, Orosius 3.7.1; Textul: Polybios 3.24.1-13; vezi ampla analiză realizată de Scardigli, *Trattati romano-cartaginesi* 89u.; de asemenea, Walbank, *Commentary on Polybius I*, 338u., H. Bengtson, *Die Staatsverträge des Altertums II – Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700 bis 338 v.Chr.*, München/Berlin 1962, 306u., A. Toynbee, *Hannibal's Legacy I*, Oxford 1965, 522u.

Presate de războiul cu Roma și neglijate de cartaginezi, unele orașe etrusce au decis, așa cum rezultă din paragraful lui Diodor 20.11.1, să sprijine expediția lui Agathokles în Africa. Sperând mai departe în destinul lui Agathokles, deși cursul războiului din Africa îi era nefavorabil, etruscii i-au trimis acestuia, în 307 a. Chr., 18 vase pentru a-l ajuta să părăsească portul Syrakusei, blocat de o escadră cartagineză. I-au permis apoi să efectueze recrutări în Etruria, după încheierea aventurii africane, pentru a-i susține tentativa de a reinstala Syrakusa ca factor de putere în aria sudică a Italiei, începând cu anul 304 a. Chr.

Reprezenta oare tiranul o soluție pentru contracararea pericolelor care amenințau Etruria la sfârșitul secolului IV a. Chr.? Având în vedere dorința de putere și politica tradițională a tiranilor de la Syrakusa în aria sudică a Italiei, se poate răspunde afirmativ la această întrebare. În toate momentele sale de afirmare politică și militară, Syrakusa a manifestat un interes deosebit față de extremitatea sudică a peninsulei. Prin acțiuni de forță sau manevre politice, Dionysios I cel Bătrân a reușit să controleze o parte din cetățile hellene de la Marea Ioniană, creind, în perimetrul sudic al Italiei, o veritabilă sferă de influență syrakusană⁴⁰.

Nici Agathokles nu a fost străin de lumea Greciei Magna. Dimpotrivă, acțiunile sale din tinerețe îl recomandă drept un personaj familiarizat cu problemele interne ale polisurilor din partea sudică a peninsulei și un bun cunoscător al relațiilor acestora cu populațiile italice. Primele momente ale tumultoasei sale cariere s-au consumat în acest areal: prin 324 a. Chr. a participat, alături de fratele său, la expediția militară organizată de Syrakusa pentru a sprijini Krotona împotriva bruttiilor⁴¹; câțiva ani mai târziu, aliat cu democrații exilați din Krotona, el a încercat un atac eșuat asupra orașului⁴²; după această tentativă neizbutită a luptat ca mercenar, în slujba Tarentului, împotriva Ligii Lucaniene⁴³.

Pe durata întregii sale guvernări autoritare, Agathokles a sperat să ridice Syrakusa la un nivel de putere suficient de mare pentru a rivaliza cu celelalte state din constelația politică a lumii hellenistice. În împlinirea acestui deziderat, realitatea s-a împletit, uneori, cu mirajul: deși războiul anticartaginez s-a încheiat cu o pace de compromis, în anul 306 a. Chr. tiranul și-a asumat titlul de basileŭj sperând să devină un actor important pe scena lumii hellenistice. Fără îndoială, planurile sale nu se limitau doar la granițele naturale ale Siciliei și nu urmăreau doar evacuarea bastioanelor cartagineze din vestul insulei. Agathokles, în buna tradiție a tiranilor syrakusani, a îndrăznit să privească mai departe de coastele siciliene, îndreptându-și atenția spre Grecia Magna.

Acest proiect, al unui imperiu syrakusan pe ambele maluri ale strâmtorii

⁴⁰ Imperiul syrakusan al lui Dionysios cel Bătrân: J. Bury, *Dionysios* (cap. 5), *CAH VI*, 1927, 108-136, A. Woodhead, *The Greeks in the West*, Londra 1962, 92-100, N. Purcel, *South Italy in the Fourth Century B.C.* (cap. 9.b), *CAH VI*², 1994, 386u., P. Carlier, *Secolul al IV-lea grec*, București 1998, 157u.

⁴¹ Diodor 19.3.3-19.3.4.; cronologia acțiunilor derulate de Agathokles în Grecia Magna este plină de incertitudini; pentru o încercare de a realiza un cadru cronologic și analiză primelor trepte din cariera lui Agathokles, vezi Tillyard, *Agathocles* 41u., Cary, *Agathocles* 618u., Woodhead, *op. cit.* 102u., Meister, *Agathocles* 384u.

⁴² Diodor 19.4.1.

⁴³ Diodor 19.4.1.

Messana, s-a profilat mai clar după ce Agathokles a pus capăt războiului cartaginez, în 306 a. Chr., și căuta resurse adecvate pentru revanșă⁴⁴. Începând cu anul 304 a. Chr., trupele sale au operat în sudul Italiei sau apele din perimetrul adiacent, în trei campanii succesive, chiar dacă aceste acțiuni nu s-au soldat cu rezultate notabile⁴⁵.

Încheind această scurtă digresiune, necesară pentru înțelegerea aspectelor geo-politice ale arealului italo-sicilian, putem crede că ambițiile și planurile lui Agathokles nu reprezentau un secret pentru nimeni chiar înainte de începutul memorabilei expediții africane⁴⁶. În 310 a. Chr., puse în fața eșecului politicii procartagineze, unele cetăți etrusce au decis să sprijine eforturile militare ale tiranului syrakusan, tocmai datorită intereselor pe care acesta le avea în extremitatea sudică a Italiei. Cu siguranță, nu a fost un act gratuit, căci de prezența cât mai rapidă și cât mai viguroasă a trupelor syrakusane în aria meridională a peninsulei se legau speranțele de succes ale Etruriei în confruntarea cu Republica Romană.

Roma își extinsese influența politică în acest spațiu odată cu debutul războiului împotriva Ligii Samnite. La nivelul anului 326 a. Chr., Titus Livius 8.25.3 relatează că eforturile diplomatice ale Romei au fost concretizate pe două direcții: unele comunități din Apulia au acceptat alianța romană iar Liga Lucaniană, de asemenea, a preferat să se alieze cu Roma⁴⁷. Cu siguranță, scopul ambelor tratate era încercuirea Federației Samnite și izolarea sa de posibili aliați.

În momentul deschiderii frontului etrusc, situația politică și militară din perimetrul meridional al Italiei păstra aceeași configurație favorabilă Romei. Federația Lucaniană era în continuare un aliat prețios pentru Roma iar Liga Samnită, obligată să lupte pe două fronturi, în Apulia și Campania, trebuia, de

⁴⁴ Tratatul care a pus capăt „aventurii africane”: Diodor 20.79.5, Iustinus 22.8.15; cf. Tillyard, *Agathocles* 188-190, R. van Compernelle, *La clause territoriale du traité de 306/5 conclu entre Agathoclès et Carthage*, RBPhH, 32 (1954) 395-421, Meister, *Agathocles* 404.

⁴⁵ Prima expediție italică, pe insulele Lipare, derulată în 304 a.Chr.: Diodor 20.101.1; a doua campanie, în jurul anului 300 a.Chr.: Diodor 21.3; cea de-a treia acțiune militară, organizată în 295 a.Chr., împotriva cetăților Krotona și Hipponion: Diodor 21.4, 21.8; diverse interpretări ale obiectivelor acestor expediții și repere cronologice: Tillyard, *Agathocles* 212u., Cary, *Agathocles* 634, De Sanctis, *SdR* II, 351-352, Meister, *Agathocles* 407, R. Vattuone, *Linee della politica di Agatocle in Magna Grecia*, RSA 17-18 (1987-1988) 55-72.

⁴⁶ Sugestiv, Kathryn Lomas, *Rome and the Western Greeks, 350 BC-AD 200. Conquest and Acculturation in Southern Italy*, Londra 1993, 43: „Agathocles had already shown an unwelcome degree of interest in Italy, and there was the precedent of Dionysios I as an example of the effects of Syracusan ambitions”.

⁴⁷ Titus Livius 8.25.3; cf. Salmon, *Samnium* 215; tratate acceptate de Heurgon, *Rise of Rome* 206; Mommsen, *IR* I, 213 a reținut doar contactele diplomatice cu Lucania; De Sanctis, *SdR* II, 288-289: respinge alianța din 326 a.Chr. cu Lucania, argumentează pentru existența tratatului cu apulii; Scullard, *Roman World* 109: doar o alianță cu cetățile din Apulia. Tot pentru anul 326 a.Chr. istoricul din Patavium înregistrează un incident care a dus la ruperea alianței romano-lucaniene și a determinat alierea Lucaniei cu Liga Samnită: câțiva tineri lucani, plătiți de tarentini, au susținut că au fost bătuți cu vergile la ordinele consulilor pentru că au pătruns în tabăra romană (8.26.1-10); relatarea este suspectă și probabil a fost creată de analiști pentru a fundamenta conflictul romano-tarentin de mai târziu pe o atitudine ostilă a Tarentului, încă de la începutul celui de-al doilea război samnitic.

asemenea, să păstreze un ochi ațintit și asupra flancului său de sud, la frontiera cu Lucania. Pentru înlăturarea acestor multiple presiuni probabil diplomația samnită a făcut demersuri intense în anii care au precedat izbucnirea ostilităților din Etruria. Tradiția literară nu a conservat mai nimic din această activitate diplomatică a samniților, iar dovezi directe despre eventuale contacte între Liga Samnită, și cetățile etrusce care au ridicat armele în 311 a. Chr. sau Agathokles nu există. În dispozitivul de luptă aranjat de Agathokles pentru bătălia de la Tunis regăsim însă 3.000 de soldați recrutați în peninsula italică, galli, samniți și etrusci⁴⁸. Indirect, textul lui Diodor din Sicilia poate fi considerat dovada acestor contacte între etrusci, Federația Samnită și tiranul de la Syrakusa⁴⁹.

Fiecare partener și-a urmărit, în anii 311-310 a. Chr., obiectivele politicii externe proprii dar în multe puncte aceste ținte erau tangențiale. Etruscii aflați în conflict cu Roma au renunțat să mai creadă în sprijinul Cartaginei după evenimentele petrecute în 311 a. Chr. și au considerat că Agathokles reprezenta o partidă mai adecvată noilor realități politice și militare. Tiranul avea proiecte ambițioase, așa cum am arătat mai sus, legate de extremitate sudică a Italiei și, dacă ar fi reușit să le pună în practică, se putea reaseza raportul de forțe din Italia într-un echilibru care să contrabalanseze influența apăsătoare a Romei. Pentru samniți, un imperiu syrakusan în aria sudică a peninsulei nu era cea mai îmbucurătoare perspectivă. Agathokles putea fi însă util pentru moment obiectivelor Ligii Samnite, datorită conjuncturii din sudul Italiei. O conviețuire pașnică, în sudul peninsulei, între Federația Lucaniană și Agathokles avea șanse minore de realizare iar un război între cei doi factori de putere servea cauza samnită. Liga Lucaniană ar fi fost obligată, în cazul izbucnirii ostilităților cu tiranul syrakusan, să-și concentreze atenția spre Grecia Magna, fapt care putea conduce la eliminarea presiunii pe care samniții o resimțeau, din 326 a. Chr., la fruntariile de sud ale federației.

Cu acest spectru larg de probleme în minte, credem că putem reconstrui un scenariu mai complex al declanșării războiului romano-etrusc din 311-308 a. Chr. dar mai apropiat de raporturile de forță din Mediterana Occidentală la sfârșitul secolului IV a. Chr. Orașele etrusce Cortona, Arretium și Perugia, care au semnat

⁴⁸ Diodor 20.11.1.

⁴⁹ Orașele etrusce au asistat, timp de 15 ani, la confruntarea dintre Roma și Liga Samnită fără a semnală vreodată că intenționează să se implice în luptă. Vechea aversiune pentru sabellii care ruinaseră, la sfârșitul secolului V a. Chr., controlul etrusc asupra Campaniei și-a spus probabil cuvântul iar cetățile etrusce se temeau că o victorie a samniților în războiul cu Roma ar fi creat un imperiu samnitic în sudul și centrul Italiei, foarte primejdios pentru propria lor existență (De Sanctis, *SdR* II, 312u.; Salmon, *Samnium* 240; Scullard, *Etruscan Cities* 272). După extinderea alianțelor romane în Apulia, în intervalul 319-318 a. Chr. (Titus Livius 9.20.7-9; Diodor 19.10.2, 19.65.7; cf. Frank, *Roman Imperialism* 49, Toynbee, *op. cit.* 146, Salmon, *Samnium* 231, Cornell, *Conquest of Italy* 371, idem, *Beginnings of Rome* 353), și succesele raportate de romani în Campania și Apulia în anii 315-312 a. Chr. (Titus Livius 9.23-9.28; Diodor 19.72-19.101; cf. Frank, *Roman Imperialism* 50, Adcock, *Conquest of Central Italy* 601u., Scullard, *Roman World* 111-112, De Sanctis, *SdR* II, 304u., Salmon, *Samnium* 232u., Cornell, *Conquest of Italy* 372-373) victoria Romei începea să se contureze iar pentru orașele etrusce, un vecin puternic la sud de Tibru era o perspectivă îngrijorătoare (Salmon, *Samnium* 241). Frank, *Roman Imperialism* 50 a presupus existența unei alianțe între samniți și etrusci.

armistiții cu Roma în 309 a. Chr., alături Tarquiniilor și alte centre care au încetat ostilitățile în anul 308 a. Chr., temându-se de progresele romane în Italia centrală și arealul sudic al peninsulei, au ales calea armelor pentru a contracara o amenințare romană din ce în ce mai evidentă⁵⁰. Eforturile lor urmau probabil să fie conjugate cu acțiunile militare samnite din Campania sau Apulia, în tentativa de a dispersa legiunile romane pe mai multe fronturi. Începând cu anul 310 a. Chr., dacă nu mai devreme în cazul samniților, Agathokles a făcut parte din planurile concepute de cetățile etrusce aflate sub arme și Liga Samnită pentru a echilibra situația politică și militară din peninsula italică.

Deschiderea frontului etrusc, în 311 a. Chr., a determinat suplimentarea eforturilor de război romane dar nu a cauzat neglijarea operațiunilor din centrul și sudul peninsulei, împotriva Federației Samnite⁵¹.

Vești despre pregătirile de luptă ale etruscilor au ajuns la Roma, potrivit lui Titus Livius 9.29.1-2, încă din timpul anului 312 a. Chr. Pentru operațiunile militare din următorii 3 ani trebuie să coroborăm relatarea liviană cu narațiunea lui Diodor din Sicilia, ceea ce comportă mari dificultăți, căci cele două tradiții, în multe puncte prezintă detalii discordante.

Din opera lui Titus Livius distingem următorul scenariu: în 311 a. Chr., etruscii, cu excepția celor din Arretium, au asediat colonia latină de la Sutrium (9.32.1-2) dar consulul Q. Aemilius Barbula a intervenit și a zdrobit armata etruscă (9.32.4-12); în anul 310 a. Chr., la Sutrium, consulul Q. Fabius Rullianus a obținut o victorie asupra unei imense armate etrusce (9.35), apoi fratele său a traversat Pădurea Ciminiană și a încheiat o alianță cu cetatea Camerinum din Umbria (9.36.7); după ce trupele lui Fabius au trecut de Pădurea Ciminiană, o armată combinată etrusco-umbrică a înaintat din nou spre Sutrium (9.37.1-2), unde a fost zdrobită de romani și a pierdut 60.000 de oameni (9.37.9-10); în urma acestei victorii, Arretium, Perugia și Cortona au cerut pace și au primit un armistițiu pe 30 de ani (9.37.12); în anul 309 a. Chr., Q. Fabius a înfrânt o altă armată etruscă numeroasă la Lacul Vadimon (9.39.5-11) iar resturile acesteia au fost spulberate la Perugia (9.40.18-20); Tarquiniilor a predat Romei, în 308 a. Chr., mari cantități de cereale și a încheiat un armistițiu pe 40 de ani (9.41.5-6) iar după ce consulul P. Decius Mus a ocupat câteva fortărețe în ținutul de la Volsinii, alte cetăți etrusce au semnat un armistițiu pe 1 an, obligându-se să achite solda soldaților pe durata tratatului și să dea fiecărui legionar câte două tunici (9.41.7); după aceste aranjamente diplomatice, umbrii și unii etrusci s-au revoltat împotriva Romei recrutând o armată foarte numeroasă (9.41.14); a fost nevoie ca în ajutorul lui Decius Mus, să vină din Samnium Q. Fabius pentru a înfrânge armata inamică; umbrii rebeli au capitulat iar cetatea Ocriculum a încheiat un tratat cu Roma (9.41.20).

⁵⁰ Cf. Scullard, *Roman World* 113.

⁵¹ În 310-308 a.Chr. romanii au deținut inițiativa în Campania, unde au efectuat o încercare nereușită de a debarca pe coasta Mării Tyrrheniene, lângă Pompeii (Titus Livius 9.38.2-3).

Relatarea lui Diodor este mai concentrată și reduce numărul bătăliilor victorioase: în 310/309 a. Chr. etruscii au asediat Sutrium dar consulii au intervenit și i-au înfrânt (20.35.1); unul dintre magistrați, C. Marcius, a plecat spre câmpul de operațiuni din sud iar Q. Fabius Rullianus a mășăluit cu armata prin Umbria și a atins Etruria de Sus, jefuind ținutul (20.35.2); el a purtat o bătălie victorioasă cu etruscii lângă Perugia (20.35.3) după care a încheiat armistiții cu Arretium, Cortona și Perugia (20.35.5); la scurt timp, Fabius a ocupat Castola și i-a forțat pe etrusci să ridice asediul de la Sutrium; în 308 a. Chr., din teritoriul umbrilor, romanii au invadat Etruria și au ocupat fortăreața Caerium; Tarquinius a semnat, în acest context, un armistițiu pe 40 de ani, ceilalți etrusci au primit armistiții valabile pe un singur an (20.44.9).

J. Beloch și Marta Sordi au negat în cea mai mare parte ambele texte, considerându-le duplicații ale unor evenimente petrecute tot pe frontul etrusc dar în timpul războaielor din 296-294 și 284-280 a. Chr. Narațiunile laborioase pentru anii 311-308 a. Chr. au fost imaginate, conform opiniei celor doi savanți, în tentativa de a pune într-o lumină favorabilă *gens Fabia*, prin intermediul acțiunilor războinice coordonate de Q. Fabius Rullianus⁵². Pentru Marta Sordi, nu a existat decât o tentativă etruscă de a ocupa Sutrium, dar conflictul a fost mediat de aristocrația din Clusium care întreținea relații prietenești cu Fabii⁵³. Scepticismul celor doi savanți anihilează orice tentativă de a reface șirul evenimentelor într-o manieră coerentă și credem că poziția moderată adoptată Chr. Delplace, W. Harris, și G. Bradley este cea mai nimerită atitudine pe care o putem adopta față de cele două relatări: există un nucleu istoric și, în linii generale, narațiunea războiului etrusc din 311-308 a. Chr. poate fi acceptată după ce eliminăm adăugirile patriotice și profabiene ale analiștilor romani⁵⁴.

Multe elemente care se regăsesc în relatarea istoricului din Patavium sunt, în mod evident, simple invenții ale analisticii destinate a glorifica pe ilustrul reprezentant al gintei Fabia, Q. Fabius Rullianus, sau menite a immortaliza spiritul patriotic și războinic al poporului roman. Fabius nu a traversat, probabil, Pădurea Ciminiană în 310 a. Chr., ci a invadat Etruria de nord cu sprijinul cetății Camerinum, un an mai târziu, tranzitând Umbria. Al doilea atac la Sutrium,

⁵² Beloch, *RG* 412-459; Sordi, *Roma e i sanniti* 95-97.

⁵³ Sordi, *Roma e i sanniti* 98, cu o cronologie confuză însă.

⁵⁴ Delplace, *L'intervention étrusque* 454-466; Harris, *Rome in Etruria* 60: „It can be seen then that we do not have as much reason to suspect the annalistic basis of Livy's account as many have supposed. Victories were exaggerated and sometimes invented; enemies were multiplied; the order of events was often confused; all manner of literary decoration was added; and a few bad mistakes, like the double battle of Vadimon, entered the tradition. Yet the record of agreements with other states and of military conflicts with other states seems in outline to be quite strong”; Bradley, *Ancient Umbria* 105-106: „There was certainly some sort of contemporary documentary basis to the annalistic tradition for the late fourth century onwards, which probably consisted primarily of the *annales maximi*. Other sources of information, such as family histories and oral tradition, were also available, although the precise extent to which they were used by early annalists is unsure. It is now established with some certainty that means helped to preserve accurate reports of major events during the Roman conquest, such as military victories, defeats, and treaties, and consistent records of magistrates and priesthoods. In my opinion this makes it difficult to sustain the sort of sceptical approach to the text of Livy that was taken by Beloch”.

realizat de un corp expediționar mixt compus din etrusci și umbri, este un simplu exercițiu de imaginație, căci Fabius Rullianus reușise să degajeze asediul și putea continua operațiunea printr-o invazie în teritoriul Etruriei. Sub această presiune, trimiterea unei noi armate spre sud nu pare o mișcare rațională din punct de vedere strategic⁵⁵. De asemenea, pentru anul 309 a. Chr. tradiția liviană dublează probabil bătălia de la Lacul Vadimon desfășurată în 283 a. Chr.⁵⁶. După ce în Etruria s-a instaurat calmul, revolta unor etrusci împotriva Romei, în 308 a. Chr., așa cum înregistrează Titus Livius, este, de asemenea, un eveniment imposibil de creditat cu șanse de a fi real⁵⁷.

Scenariul real al manevrelor militare derulate în Etruria, în condițiile precarității surselor, nu poate fi refăcut într-o reconstituire care să depășească stadiul de ipoteză. Totuși, liniile generale ale ostilităților credem că merită trasate, indiferent de riscurile pe care demersul le implică.

Dacă avem în vedere continuarea ostilităților în anul 310 a. Chr., atunci se poate aprecia că manevrele efectuate de consulul Q. Aemilius Barbula la Sutrium, împotriva etruscilor care asediau cetatea, în 311 a.Chr., nu s-au soldat cu o victorie romană, așa cum menționează Titus Livius 9.32.5-12. Probabil, confruntarea a rămas indecisă sau armata romană a suferit un eșec care a permis trupelor etrusce continuarea asediului⁵⁸.

Q. Fabius Rullianus a preluat comanda operațiunilor de la Sutrium în 310 a. Chr. și a reușit să degajeze trupele care asediau cetatea dar, în opinia noastră, acțiunea lui s-a limitat la această manevră, deși Titus Livius 9.35 îl creditează cu o victorie asupra unei armate etrusce uriașe⁵⁹. Probabil că, în acest timp, romanii au negociat cu cetatea Camerinum din Umbria⁶⁰, înspăimântată de raidurile senonilor⁶¹, o alianță care și-a dovedit utilitatea după despresurarea coloniei de la

⁵⁵ Titus Livius 9.35; istoricul aflase, printre sursele sale, și unele mențiuni care plasau cea de-a doua ciocnire cu etruscii la Perugia (9.37.11); Adcock, *Conquest of Central Italy* 605 a considerat expediția reală.

⁵⁶ Beloch, *RG* 424-425; De Sanctis, *SdR* II, 314-316; Harris, *Rome in Etruria* 56; bătălia este apreciată ca eveniment real de Cornell, *Conquest of Italy* 373; Mommsen, *IR* I, 218 a plasat confruntarea de la Vadimon în 310 a.Chr. iar bătălia de la Perugia în anul următor; Delplace, *L'intervention étrusque* 462 a respins relatarea liviană.

⁵⁷ Delplace, *L'intervention étrusque* 465.

⁵⁸ Vezi *ibidem* 455; Harris, *Rome in Etruria* 50, 58-59: campania lui Q. Aemilius Barbula a fost un succes pentru romani.

⁵⁹ Diodor 20.35.1 menționează pe ambii consuli angajați în operațiuni la Sutrium dar, probabil, C. Marcius a acționat în Samnium.

⁶⁰ Titus Livius 9.36.7: *Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. Ibi qui essent fateri Romanum ausum; introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque atque inde comi hospitio acceptum nuntiare Romanis iussum commeatum exercitui dierum triginta praesto fore, si ea loca intrasset, iuventutemque Camertinum Umbrorum in armis paratam imperio futuram*; Sordi, *Roma e i Sanniti* 96-97, Heurgon, *Rise of Rome* 208: Roma s-a aliat cu etruscii de la Clusium, nu cu cetatea Camerinum din Umbria (Titus Livius 10.25.11: Clusium se numea, pe vremuri, Camars – mențiunea stă la baza ipotezei); contra, vezi Delplace, *L'intervention étrusque* 459, Bradley, *Ancient Umbria* 108; Beloch, *RG* 443 a plasat tratatul în 295 a.Chr.

⁶¹ De Sanctis, *SdR* II, 318; Harris, *Rome in Etruria* 56; Bradley, *Ancient Umbria* 108-109.

Sutrium⁶². Acestea par a fi singurele realizări ale legiunilor romane în decursul anului 310 a. Chr.

În 309 a. Chr., trupele romane, comandate de Q. Fabius Rullianus în calitate de proconsul⁶³, au mărșăluit prin Umbria având comunicațiile asigurate în baza raporturilor stabilite cu locuitorii din Camerinum⁶⁴. Legiunile au atins ținutul Etruriei de Sus printr-un marș surprinzător în flanc și au jefuit regiunea sistematic până când etruscii au angajat o bătălie lângă Perugia. Romanii au câștigat însă confruntarea⁶⁵ și, în urma acestei victorii, cetățile etrusce Arretium, Perugia și Cortona au încheiat cu Roma un armistițiu pe 30 de ani⁶⁶.

Ceilalți etrusci care se aflau sub arme au rezistat doar până în 308 a. Chr., când P. Decius Mus a pătruns cu o armată din Umbria⁶⁷ și a derulat operațiuni de curățire pentru a lichida frontul de nord al Romei. Tarquinii a cedat și a încheiat un armistițiu valabil pe 40 de ani iar alte cetăți, cărora sursele nu le menționează numele, au primit un act similar, restrâns însă doar la durata unui singur an. În schimbul păcii, "ceilalți etrusci" din narațiunea liviană au plătit solda legionarilor romani pe un an și au oferit fiecărui soldat câte două tunici⁶⁸. Diplomația romană a obținut în același an încă un succes în Umbria, unde a negociat o alianță cu Ocriculum, care se temea de o eventuală invazie gallică⁶⁹. Prin acest acord, Roma

⁶² Titus Livius 9.36.8: camertinii s-au arătat dispuși să-i ajute pe romani cu provizii și trupe (v. și Frontinus 1.2.2); Cicero, *Pro Balbo* 46 menționează tratatul cu expresia *aequissimus foedus*; alianță acceptată de Adcock, *Conquest of Central Italy* 605, Scullard, *Roman World* 113, De Sanctis, *SdR* II, 314-316, Harris, *Rome in Etruria* 99; Beloch, *RG* 443 a deplasat tratatul în 295 a.Chr.

⁶³ Cf. T. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic I – 509-100 B.C.*, New York 1951, 164.

⁶⁴ Titus Livius 9.36.14: Q. Fabius Rullianus a atins inima teritoriului etrusc traversând pădurea Ciminiană; relatarea este suspectă și are la bază, posibil, un text favorabil gintei Fabia (cf. Florus 1.12, Frontinus 1.2.2); depășirea „barierei ciminiene” de către Rullianus este credibilă pentru Mommsen, *IR* I, 218, Frank, *Roman Imperialism* 50, De Sanctis, *SdR* II, 314-316, Piganiol, *op. cit.* 189, Scullard, *Etruscan Cities* 272.

⁶⁵ Diodor 20.35.2-3; cf. *Fasti triumphales*, an 309: triumf asupra etruscilor celebrat de Q. Fabius Rullianus.

⁶⁶ Titus Livius 9.37.12: *Itaque a Perugia et Cortona et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempestate erant, legati pacem foedusque ab Romanis petentes indutias in triginta annos impetraverunt*; Diodor 20.35.5: Ἀρρητινοὺς καὶ Κροτωνιάτας, ἔτι δὲ Περγουσίνους ἀνοχὰς ἐποιήσατο; Beloch, *RG* 413 a considerat armistițiile din 309 a.Chr. dublete ale acordurilor din 293 a.Chr..

⁶⁷ Diodor 20.44.9.

⁶⁸ Titus Livius 9.41.5-7: *Decio quoque, alteri consuli, secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui praeberere atque indutias in quadraginta annos petere. ... circumferendoque passim bello tantum terrorem sui fecit ut nomen omne Etruscum foedus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum; indutiae annuae datae. Stipendium exercitu Romano ab hoste in eum annum pensum et binae tunicae in militem exactae; ea merces indutiarum fuit*; Diodor 20.44.9: διαπρεσβευομένων δὲ τῶν ἐγχωρίων ὑπὲρ ἀνοχῶν πρὸς μὲν Ταρκυνιήτας εἰς ἔτη τεσσαράκοντα, πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους Τυρρηνοὺς ὅπαντας εἰς ἐνιαυτὸν ἀνοχὰς ἐποιήσαντο.

⁶⁹ Titus Livius 9.41.20: *Ocriculani sponsione in amicitiam accepti*; istoricul din Patavium probabil a notat doar faza preliminară a negocierilor, concretizate apoi în semnarea unui tratat de alianță; Ocriculum dorea angajarea fermă a romanilor în rezistența împotriva gallilor (De Sanctis, *SdR* II, 318) iar Roma avea nevoie de un aliat în zona superioară a Tibrului; Beloch, *RG* 424u. a plasat acordul în 295 a.Chr., printre evenimentele conexe campaniei de la Sentinum; Harris, *Rome in Etruria* 57-59 a respins ipoteza lui J. Beloch.

a reușit să securizeze ruta de pe cursul superior al Tibrului și Valea Nervei, spre Perugia și celelalte cetăți etrusce din Etruria de Sus⁷⁰. Implicarea Romei în Umbria se pare însă că a avut și efecte negative. Ea a stârnit reacțiile ostile ale unor comunități umbrice care s-au aliat cu triburile marsilor și paelignilor într-o revoltă împotriva extinderii dominației romane în zona centrală a Italiei⁷¹.

Campaniile din anii 311-308 a. Chr. nu au rezolvat definitiv problema etruscă. Cu un alte două fronturi deschise împotriva Confederației Samnite, Roma a trebuit să se mulțumească cu o soluție diplomatică de compromis, acordând etruscilor armistiții (*indutiae*) care nu puteau decât să amâne confruntarea finală⁷². Din punct de vedere militar, probabil că războiul etrusc a atras atenția Romei asupra complicațiilor pe care le implica un teatru de război în zona de centru-nord a peninsulei italiice. Dacă regiunea samnită nu era pacificată iar populațiile din Apennini nu erau menținute în sfera controlului roman, se putea ajunge la o coalizare periculoasă a forțelor din sudul peninsulei cu cele ale gallilor și etruscilor, care ar fi ruinat beneficiile expansiunii din ultima jumătate de secol.

Revolta organizată în 308 a. Chr. de marsi, paeligni, marrucini, frentani și vestini, în colaborare cu unele comunități din Umbria, îngrijorate de extinderea tentaculelor romane, a demonstrat, de asemenea, cât de fragil era controlul Romei în aria medio-italică⁷³. Cauzele acestei reacții ostile nu apar în tradiția literară, dar putem presupune că insistențele samniților au demonstrat triburilor din Apennini că relațiile lor cu Roma vor duce la instaurarea hegemoniei acesteia dacă liga din Samnium va fi înfrântă⁷⁴. Potrivit mărturiei lui Titus Livius, umbrii au fost înfrânți și desprinși de coaliție în primul an al revoltei, datorită acțiunii energice a consulului P. Decius Mus, care a impus capitularea comunităților ostile⁷⁵. Configurația reliefului accidentat și continuarea luptelor împotriva samniților au permis celorlalți insurgenți să reziste până în 304 a. Chr., fără ca tradiția literară să mai amintească vreo acțiune romană de anvergură împotriva lor între anii 308-304 a. Chr. Faptul că mișcarea a avut succes și a trezit speranțele

⁷⁰ Importanța strategică a comunicațiilor pe Valea Superioară a Tibrului: Bradley, *Ancient Umbria* 111-114.

⁷¹ Titus Livius 9.41.14: atacul umbrilor, 9.41.4: revolta marsilor și paelignilor.

⁷² Harris, *Rome in Etruria* 59-60, și 61: „No new permanent political arrangements with any other state were made as a result of the war, apart from those made in Umbria with Camerinum and Ocrinum. The one-year *indutiae* showed that Rome intended to make war on states well outside her previous area of influence when the occasion arose; when it arose would be determined by the more pressing needs of the Samnite war”.

⁷³ Printre rebelii din 308 Titus Livius 9.41.4 menționează doar pe marsi și paeligni, dar marrucini și frentani, alături de primele două triburi, figurează în rândurile populațiile montane care au semnat tratate cu Roma în 304 (Diodor 20.101.5 înregistrează doar pe marsi, paeligni, marrucini); vestinii au încheiat un tratat cu Roma în 302 a.Chr. (Titus Livius 10.3.1).

⁷⁴ Diodor 20.44.8 consemnează că romanii au intervenit în sprijinul marsilor atacați de samniți, variantă agreată de Beloch, *RG* 403-404 (istoricul sicilian notează un conflict între Roma și marrucini în 311 a.Chr., vezi 19.105.5); Titus Livius 9.41.4 notează însă că trupele romane care tranzitau în 308 a.Chr. din Etruria spre Samnium s-au ciocnit violent cu marsii și paeligni; tradiția liviană a fost receptată ca verosimilă de către De Sanctis, *SdR* II, 318; Cornell, *Conquest of Italy* 376 a reținut doar confruntări de mică importanță în 308 a.Chr.

⁷⁵ Titus Livius 9.41.20; De Sanctis, *SdR* II, 318: campania împotriva umbrilor și supunerea acestora sunt falsuri istorice, pentru că victoria nu apare în fastele triumfale.

populațiilor îngrijorate de expansiunea Romei trece dincolo de îndoială și este demonstrat de atragerea hemicilor în 306 a. Chr., alături de triburile alpine, în coaliția antiromană⁷⁶.

Din perspectiva celeilalte tabere, consecințele confruntărilor din 311-308 a. Chr. au fost, în mare parte, nefaste. Incapabile să organizeze o replică viguroasă în fața asaltului legiunilor romane, orașele etrusce implicate în război au trebuit să accepte semnarea unor armistiții. Acestea însă erau concepute pentru a asigura pacea doar pe termen limitat, în așteptarea unei conjuncturi propice și ele nu puteau fi favorabile decât puterii care le-a impus celui învins. Când ostilitățile au reizbucnit în jurul anului 299 a. Chr., etruscii au descoperit că urmau să poarte războiul împotriva unui adversar mult mai puternic și mai tenace decât cel pe care l-au înfruntat cu un deceniu înainte. Planurile concepute în 311-310 a. Chr. pentru a stopa extinderea controlului roman au fost grandioase și cu siguranță au trezit speranțe în rândurile samniților și ale etruscilor conștienți de pericol. Eforturile făcute de aceștia, pe fronturile din centrul Italiei și câmpurile de luptă ale Etruriei s-au dovedit insuficiente iar Agathokles, element important în strategia taberei antiromane, nu a reușit să joace rolul pe care samniții și etruscii i l-au atribuit. Când trupele sale au debarcat pe coasta de sud a Italiei, în anul 300 a. Chr., acționând cu precădere pentru refacerea influenței syrakusane în Bruttium, marele război samnit era deja încheiat, ecourile rezistenței etrusce din 311-308 a. Chr. abia se mai făceau auzite iar Liga Lucaniană supraveghea extremitatea sudică a Italiei din postura de aliată a Romei.

ROME, AGATHOKLES AND THE ETRUSCAN WAR, 311-308 B.C.

Abstract

The Great Samnite War from 327-304 B.C. was mostly a wear confrontation. The fights took place on two main fronts in Campania and Apulia and finally the victory inclined towards Rome, because its superior human and logistic resources.

In 311 B.C. a third front was opened by some Etruscan cities which attacked the Latin colony from Sutrium. The causes and the evolution of the Roman-Etruscan war from 311-308 B.C. still present many uncertainties because of the poor literary tradition. Some historians believed that the only objective of the war started in 311 B.C. was the evacuation of the colony from Sutrium, others were content only with the remaking of the events, while some notorius names of the modern historiography denied most of the informations conserved by Titus Livius and Diodorus.

But the Sicilian historian records some data which may correct these approaches. For the year 311 B.C. he notes the presence of some Etruscan detachments in the Carthaginian army from Sicily. Then, three times, in 310, 307 and 300 B.C., Diodorus points out the existence of the Etruscan contingents among the troops recruited by Agathocles, the tyrant of Syrakusa.

These details from Diodorus' work indicate a change in the repertory of the

⁷⁶ Titus Livius 9.43.6-21; Diodor 20.80.3.

external relations from the Occidental Mediterranean Sea. Some Etruscan cities gave up the traditional alliance with Carthage and decided since 310 B.C. to support Agathocles' military efforts. The tyrant seemed to be a better match for the Etruscans than the ancient ally because the returning of Syrakusa as a great power in the Southern area of Italy could counterbalance Rome's influence. Also, a future predictable conflict between Agathocles and the Lucanian League, allied with Rome since 326 B.C., might have permitted the Samnites to concentrate their attention only on the events in the central Italy.

With these vast plans on the background, some cities from Etruria started the hostilities with Rome. Even if some of the episodes of the Etruscan war from 311-308 B.C. may be uncertain, the general lines of the conflict are perceptible in the narrations of Titus Livius and Diodorus: in 311-310 B.C. the Roman and the Etruscan troops fought undecisively around the colony of Sutrium; in 309 B.C. Q. Fabius Rullianus crushed an Etruscan army at Perugia and after this battle Arretium, Cortona and Perugia signed a truce for 30 years; in 308 B.C. other Etruscans cities which were under arms gave up; Tarquinii concluded *indutiae* for 40 years while other cities received a separate act, valid for only one year.

This Etruscans' failure and the lack of Agathocles' implication in the Italic area until 304 B.C. contributed very much to Rome's victory after more than 20 years of fights against the Samnite League.